

Alfred Tuci

ORCID: 0000-0002-6147-7422

niezależny badacz, Albania

Vendetta w rodzinie albańskiej a prawa dziecka

The impact of family blood feuds in Albania on children's rights

Abstract

The article addresses the issue of vendetta in the traditional Albanian family in the context of children's rights and contemporary standards of human rights protection. The analysis is based on the norms of Albanian customary law – the Kanun of Lekë Dukagjini, which for centuries has regulated family life, clan relations, and the principles of honor, hospitality, and blood feud. Particular attention is paid to the impact of the Kanun on the situation of the child, whose subjectivity and safety are often subordinated to the interests of the clan and the obligation to preserve honor. Vendetta, understood as a social and moral duty, leads to the isolation of children, restrictions on their freedom, their right to education, and their sense of security, and in extreme cases poses a direct threat to their lives. The article highlights the contradiction between traditional cultural norms and modern legal regulations, including the Constitution of the Republic of Albania and international instruments for the protection of children's rights, especially the European Convention on Human Rights. It also emphasizes the role of non-governmental organizations, social mediators, and international initiatives (including UNICEF) in preventing violence and protecting children affected by vendetta. The article argues that despite ongoing social and legal transformations, the Kanun still significantly influences family life in northern Albania, making the protection of children's rights a particularly urgent issue requiring comprehensive educational, legal, and institutional measures.

Keywords

vendetta; Kanun of Lekë Dukagjini; customary law; children's rights; violence against children; honor; Albanian family; clan system; besa; human rights protection; social mediation; UNICEF; Albania; patriarchy; non-violent upbringing

Wstęp

Teoria i praktyka opieki nad dzieckiem, wychowania dziecka bez przemocy dają się zrozumieć i opisać w perspektywie przyjętych założeń teoretycznych. Ina-

czej wyglądała ona w przeszłości, inna jest w różnych systemach religijnych czy kulturowych. Często wychowanie i relacje społeczne determinują czynniki zewnętrzne – takie jakie normy i obowiązujące w danej grupie zasady. Nie chodzi tu już tylko o indywidualny dla danej jednostki kodeks moralny, ale o bardziej szeroki wpływ norm ogólnospołecznych właściwych dla danej miejscowości, terenu czy kraju. Mentalność ludzka w połączeniu z głęboko zakorzenionym prawem zwyczajowym determinuje bowiem nawet w XXI wieku kwestie tak indywidualne wydawałoby się jak wychowanie dziecka. Głęboko nacechowane przemocą i krwawą vendettą, często niepisane nawet przepisy, funkcjonują w wielu społecznościach na całym świecie. Niekiedy detrimowane są przekonania, wyznawaną religią, a często – tak jak na Bałkanach – chociażby kilkusetletnim zbiorem praw, który podmiotowość człowieka, a tym samym podmiotowość dziecka spycha na dalszy plan.

Celem tej pracy jest ukazanie wpływu vendetty i norm Kanunu na realizację praw dziecka w Albanii. Podstawowy problem badawczy brzmi: w jakim stopniu normy Kanunu i praktyka vendetty pozostają w sprzeczności z prawami dziecka oraz współczesnymi standardami ochrony praw człowieka?

Podjęcie metodologiczne i metody badawcze

Praca ma charakter teoretyczno-analityczny i została oparta na metodzie analizy jakościowej źródeł zastanych (*desk research*). W badaniach wykorzystano przede wszystkim analizę literatury przedmiotu z zakresu antropologii kulturowej, prawa zwyczajowego, praw człowieka oraz praw dziecka, a także analizę aktów prawnych, w szczególności Konstytucji Republiki Albanii oraz międzynarodowych dokumentów dotyczących ochrony praw dziecka i praw człowieka. Zastosowano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, polegającą na porównywaniu różnych stanowisk badaczy dotyczących Kanunu, vendetty oraz funkcjonowania rodziny albańskiej. Uzupełniając wykorzystano analizę raportów organizacji międzynarodowych i pozarządowych, takich jak Amnesty International oraz UNICEF, które dostarczają aktualnych danych dotyczących skali przemocy i naruszeń praw dziecka w Albanii. W pracy zastosowano również metodę analizy normatywnej, polegającą na zestawieniu norm prawa zwyczajowego zawartych w Kanunie z normami prawa stanowionego oraz międzynarodowych standardów ochrony praw dziecka. Pozwoliło to na ukazanie sprzeczności pomiędzy tradycyjnymi regulacjami kulturowymi a współczesnym systemem ochrony praw człowieka. Metodą pomocniczą była analiza historyczno-porównawcza, umożliwiająca ukazanie zmian zachodzących w społeczeństwie albańskim na tle przemian politycznych, społecznych i prawnych. Dzięki temu możliwe było wskazanie zarówno trwałości tradycyjnych

wzorców kulturowych, jak i stopniowych procesów modernizacyjnych wpływających na sytuację dziecka. Celem zastosowanego podejścia metodologicznego było ukazanie vendetty nie tylko jako zjawiska prawnego, lecz przede wszystkim jako zjawiska społeczno-kulturowego, które w sposób bezpośredni wpływa na realizację praw dziecka oraz na funkcjonowanie współczesnej rodziny albańskiej.

Kanun jako fundament prawa zwyczajowego w Albanii

Jak w każdym społeczeństwie, tak i w Albanii rodzina jest najważniejszą jednostką, która spełnia funkcję opiekuńczą i wychowawczą – kształtuje osobowość dziecka i młodego człowieka, kształtuje go jako dorosłego. Niemniej tradycyjna rodzina albańska rządzi się swoimi prawami – tutaj podstawowe zasady jej funkcjonowania reguluje Kanun¹.

Na terenie współczesnej Albanii odrodziły się normy zawarte w Kanunie. W zasadzie nigdy do końca nie przestały istnieć. Niemniej jednak obecnie w wielu regionach kraju codzienne życie mieszkańców podporządkowane jest zasadom prawa zwyczajowego. Jak sama nazwa wskazuje, jest to określony sposób postępowania w konkretnych sytuacjach, naznaczony tradycją z przeszłości i charakterystyczny dla danego terenu czy pewnych grup społecznych. Z definicji słownikowej wynika, że postępowanie to robienie czegoś w określonych sytuacjach w określony sposób, a związana z tym praktyka to utarte sposoby działania, schematy, które znajdują automatyczne zastosowanie w razie wystąpienia pewnych zdarzeń². Na gruncie prawnym można prawo zwyczajowe określić, powołując się między innymi na Stefana Grzybowskiego, zdaniem którego: „istniejący zwyczaj uzyskuje znaczenie normatywne w zasadzie dopiero wówczas, gdy powołują się na niego obowiązujące przepisy prawa”³. Tym samym prawo zwyczajowe może też przenikać do prawa stanowionego. Odnieść to można do sytuacji w Albanii, gdzie pewien

¹ Kanun – wyraz ten pochodzi z języka greckiego i oznacza ‘zasadę, miarę’; najbardziej znaną wersją jest *Kanun Lekë Dukagjini*, pochodzący z XV wieku, a spisany w latach 30. XX wieku przez pochodzącego z Kosowa franciszkanina Shtjefëna Gjeçova. Wydany został już po jego śmierci przez współbraci z zakonu. *Kanun Leka Dukagjini* składa się z dwunastu ksiąg: 1. kościół, 2. rodzina, 3. małżeństwo, 4. dom, inwentarz i własność, 5. praca, 6. przekazanie własności, 7. przysięga (dane słowo), 8. honor, 9. zniszczenia (wyrządzanie szkód), 10. prawo dotyczące przestępstw, 11. prawo sądowe, 12. zwolnienia i wyjątki; K. Bielenin, *Zgodnie z Kanunem, czyli o prawie zwyczajowym w Albanii*, <http://etnologia.pl/europa/teksty/zgodnie-z-kanunem-prawo-zwyczajowe-w-albanii.php> [dostęp: 5.01.2019].

² M. Szymczak (red.) *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 844.

³ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego. Część ogólna*, Wrocław 1974, s. 58, za: M. Wróbel, *Prawo zwyczajowe w krajach systemu prawa stanowionego w Europie – wybrane przykłady relacji z prawem oficjalnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, (22), s. 57.

zespół norm i wzorców na tyle wrósł w świadomość społeczną, że przeniknął także do obowiązującego prawa. Mowa tu o Kanunie, który z greckiego oznacza zasadę. Jest to w efekcie zbiór praw (*doket*) normalizujących zarówno stosunki rodzinne, jak i sąsiedzkie, a także dalsze – ogólnie społeczne⁴. W Albanii to Kanun stanowi prawo, zgodnie z nim „za krew płaci się krwią. Nie można uciec przed zemstą ani od obowiązku zemsty”.

W skład wspomnianego kodeksu wchodzi 1260 różnego rodzaju przepisów przekazywanych najczęściej przez pokolenia. Na pierwszym miejscu przoduje tu rzecz jasna honor. Niemniej niezmiernie ważna wśród Albańczyków jest też zasada gościnności. Obok tego Kanun reguluje także kwestie spadkowe, religijne i w zasadzie wszelkie kwestie związane z codziennym życiem. Podłożem dla powstania norm zwyczajowych na tym terenie była konieczność uregulowania relacji klanowych. W starożytności tereny współczesnej Albanii zamieszkiwali przede wszystkim Gogowie na północy i Toskowie na południu⁵. Każda społeczność miała własne zwyczaje, konieczne okazało się w pewnym momencie ich usystematyzowanie. Pojawia się tu nazwisko Lekë Dukagjini. Rozprzestrzenienie Kanunu na tereny całej Albanii początkowo spotkało się z problemami. Po rozpoczęciu okupacji tureckiej stało się to po prostu niemożliwe. Siła prawa zwyczajowego, siła Kanunu sprawiła jednak, iż Imperium Osmańskie nie od razu mogło wprowadzać własne prawo. Inkorporacja terytoriów albańskich do Turcji napotkała opór na północy, gdzie zakorzeniły się zasady Kanunu, a honor stał się ważniejszy niż życie. W literaturze zwraca się uwagę, iż „opór mieszkańców północy był tak silny, że tureckie władze zrezygnowały z wprowadzania na tym terenie systemu timarów (stanowiącego przykład systemu feudalnego) i pozwoliły miejscowej ludności rządzić się według ich własnych praw”⁶.

Z kart historii Alabanii wynika, że w czasie okupacji tureckiej nastąpił swoisty rozłam między północną a południową częścią kraju. Różnice między Gogami i Toskami nasiliły się do tego stopnia, że mieszkańcy południowych rejonów zaczęli sukcesywnie przechodzić na islam. Kolejne lata przyniosły szereg powstań i zrywów niepodległościowych – wiek XIX obfitował w tego rodzaju zamieszki. Wówczas północ Albanii stawiała opór Serbom, podczas kiedy „południowcy” przeciwstawiali się Grekom. Zakończenie I wojny światowej przyniosło Albanii niepodległość, przedstawiciele władzy starali się wprowadzić państwo w XX wiek, unowocześnić zarówno ekonomicznie, jak i poprzez zmiany polityczne oraz ustawodawcze. Kolejne rządy w kraju nie zdołały jednak zlikwidować powszech-

⁴ *Kanun i Lekë Dukagjinit. The Code of Lekë Dukagjini*, oprac. S. Gjeçov, przeł. i wstęp L. Fox, New York 1989, s. XIII.

⁵ B. Doll, *The relationship between the clan system and other institutions in Northern Albania*, „Journal of Southeast European & Black Sea Studies” 2003, 3(2), s. 149.

⁶ *Ibidem*, s. 153.

nie zakorzenionego w społeczeństwie postępowania wobec norm zwyczajowych. W efekcie władze umożliwiły dalsze istnienie systemu klanowego – dotyczy to szczególnie północnej części Albanii⁷. Celowo o tym wspomniano, ponieważ przemiany polityczne oraz historyczne uwarunkowania na przestrzeni wieków miały istotny wpływ na utrzymanie się zasad Kanunu na tych terenach. To w imię jego praw, w imię honoru Albańczycy walczyli o własną niezależność. Właściwie tylko Kanun był stałym odniesieniem dla mieszkańców tego terenu, z czym mogliby się identyfikować. Społeczność, o której mowa, żyła bowiem przez wiele wieków bez państwa, do którego czułaby przynależność. Jedyną niezmienną rzeczą był Kanun. To jednoczyło ludzi i dawało poczucie czegoś ważnego, czegoś, co odróżniało ich od innych.

W ujęciu ekonomicznym podstawą społeczności albańskiej stanowiły *shtëpi*. Należy to rozumieć jako gospodarstwa, wokół których skupiała się wspólnota kilkudziesięciu osób. Łączyły ich więzi rodzinne, religia, a także właśnie wspólne obowiązki, zasady. Oznacza to, że małżeństwa wśród takich grup były zakazane. Grupy-rody wchodziły w skład danego klanu (*fis*). Klany rządzą się zasadami patriarchalnymi; oznacza to, że na ich czele zawsze stoi starszyzna – grupa ludzi starszych (jak sama nazwa wskazuje) i doświadczonych. Z drugiej strony Patrizia Resta podkreśla, że nie można mówić tylko o uprzywilejowanej starszyźnie. *Fis* zakładał bowiem, że wszyscy członkowie klanu są równi, a miejsce, gdzie żyją i mieszkają stanowi wspólną własność wszystkich w tym samym stopniu. Wymagano jednak bezwzględnej lojalności wobec członków klanu i współodpowiedzialności za honor *fis*⁸.

W ten sposób w społeczeństwie klanowym przynależność do danego rodu nadawała tożsamość człowiekowi, stanowiła o jego jestestwie, poczuciu wartości i postrzeganiu przez społeczeństwo. Ta zależność od Kanunu, od rodu ma charakter wielofunkcyjny – wspólna praca, wspólne obowiązki, wreszcie wspólny udział w zysku – to wszystko łączyło silnie ludzi. Do tego nadrzędna lojalność i honor. Nawet religia nie była tak silna jak Kanun – możliwe było łączenie rodzin o różnych wyznaniach, jednak niebędących w sprzeczności z zasadami prawa zwyczajowego⁹. Tym samym „bez *fis* człowiek niewiele znaczył. *Fis* dostarczał znaczeń, które pozwalały jednostkom dokonywać samooceny i ustanawiać społeczno-ekonomiczne relacje ze światem”¹⁰. System klanowy przetrwał do XX wieku, choć w zasadzie i dziś możemy o tym mówić, szczególnie – jeśli chodzi o górzyste północne tereny Albanii. To jeden z argumentów przemawiających za tym, że prawo

⁷ P. Resta, *Pensare il sangue. La vendetta nella cultura albanese*, Rzym 2003, s. 17.

⁸ *Ibidem*, s. 23.

⁹ P. Vlahović, *Kultura ludowa Serbii*, przeł. J. Moroń, Z. Oczkowska, Kraków 1991, s. 100.

¹⁰ B. Doll, *The relationship between the clan system...*, *op. cit.*, s. 152.

zwyczajowe na tym terenie ma tak silnie ugruntowaną pozycję, że nawet obecnie w XXI wieku rodziny żyją i funkcjonują według jego norm.

Zgodnie z Kanunem podstawowa jednostka społeczna jest typową bałkańską rodziną rozszerzoną – *zadruga*. Charakteryzuje się podziałem obowiązków i przywilejów poszczególnych członków rodziny, a także wysokim prestiżem mężczyzn i osób starszych niezależnie od płci. Każda *zadruga* ma osobę główną, zarządzającą wspólnotą, zwykle jest to najstarszy mężczyzna, jest to tzw. ojcowska (*očinska*) *zadruga*, zaś po śmierci ojca, gdy bracia pozostają razem, wspólnota przekształca się w *zadrugę* braterską (*bratska*), gdzie bracia wspólnie pracują i wspólnie zarządzają majątkiem. Spośród braci wybiera się szefa, jest to albo osoba wyznaczona przez ojca, albo wybrana przez członków wspólnoty.

Pozycja dziecka w tradycyjnej rodzinie albańskiej

Prawa dziecka są zagrożone, ponieważ o jego losie decydują nieporozumienia i targi między dorosłymi, a ceną zemsty w imię honoru jest często życie dziecka albo też ograniczenie jego swobód. Rodzina odgrywa swoją rolę w każdym społeczeństwie, kształtuje osobowość dziecka i młodego człowieka, kształtuje go jako dorosłego. To właśnie kontaktom osobowym między dzieckiem a rodzicami przypisać należy ogromne znaczenie. Znaczenie tych kontaktów polega między innymi na tym, że rodzice są pierwszymi partnerami interakcji społecznych dziecka. Oddziałują na nie w najwcześniejszym okresie życia, kiedy plastyczność zachowania się dziecka jest największa. Natomiast w kontaktach z rodzicami i innymi członkami rodziny zaspokajane są podstawowe potrzeby psychiczne dziecka, takie jak doznawanie i odwzajemnianie miłości, społeczne uznanie i poczucie bezpieczeństwa; oddziaływanie członków rodziny, a zwłaszcza rodziców na dziecko ma charakter dwutorowy. Odbywa się poprzez świadome oddziaływanie wychowawcze, w wyniku którego dziecko kształtuje swoje zachowanie stosownie do oczekiwań rodziców, a przede wszystkim przez oddziaływanie niezamierzone; rodzice stwarzają określone sytuacje, które wyznaczają kierunek zachowania się dziecka; stanowią dla dziecka najbliższe wzory osobowe, asymilowane w procesie naśladownictwa i identyfikacji. Dzięki istnieniu takich wzorów osobowych dziecko przyswaja sobie różnorodne formy społecznego zachowania; rodzina wprowadza dziecko w świat wartości kulturalnych, społecznych i religijnych, ukazuje mu różnorodne cele zaspokajające jego potrzeby oraz uczy go sposobów, za pomocą których te cele można osiągnąć.

W myśl Kanunu rodzina to grupa ludzi, której zadaniem jest się powiększać (dzięki instytucji małżeństwa) oraz rozwijać – ekonomicznie oraz intelektualnie. Rozumiana jest tu jako grupa domowa, tj. grupa spokrewnionych ze sobą ludzi zamieszkujących jedno gospodarstwo domowe. Jednostką większą jest bractwo,

dalej grupa krewniacza, klan, chorągiew, wreszcie naród. Ten ostatni termin rozumiany jest w kategoriach terytorialno-etniczno-kulturowych, tj. jeden naród powinien mieć wspólną ojczyznę, być połączony więzami krwi, mieć wspólne obyczaje i język.

Pozycja kobiet i mężczyzn jest wyraźnie określona. Jak już wspomniano, centrum społeczeństwa albańskiego jest rodzina – patriarchalna i od wieków monogamiczna, niezależnie od wyznania. Podstawową strukturą w jego ramach jest ród – *fis*¹¹. Główną postacią w albańskim domu jest mężczyzna – ojciec. Z powodu braku zorganizowanej władzy państwowej ojciec jest dla rodu swoistym sędzią. Może on włączać do rodziny, wysyłać na wygnanie, karać w niemal nieograniczony sposób. Nie jest to jednak rola przyrodzona – ponieważ „głowa rodu” jest wybierana spośród najstarszych jego członków¹². Z kolei w sytuacji, kiedy nie sprawuje on swojej władzy w sposób przynoszący korzyść rodzinie, może zostać przez nią pozbawiony przywilejów i pozycji oraz zastąpiony kim innym¹³.

W sferze małżeństwa i założenia rodziny, co jest zazwyczaj aranżowane, kobiety i mężczyźni także nie stoją na równych pozycjach. W świetle Kanunu mężczyzna może decydować o swoim małżeństwie jedynie po śmierci swoich rodziców. Natomiast kobieta niezależnie od sytuacji jest tego prawa całkowicie pozbawiona – decyzje w jej sprawie podejmują bowiem mężczyźni – ojciec, bracia, kuzyni¹⁴. Dla przykładu – w sytuacji, kiedy kobieta odmówi wstąpienia w związek małżeński z mężczyzną wyznaczonym przez jej opiekunów, może zostać do tego przymuszona. Gdy uda jej się tego uniknąć, nie może wyjść za mąż za kogokolwiek innego. Zakaz ten nie ustaje nawet wtedy, gdy pierwotnie oświadczający się mężczyzna ożeni się z inną kobietą¹⁵.

Ponadto niezwykle restrykcyjne są zasady dotyczące zakazu stosunków pozamałżeńskich. Między innymi dzieci zrodzone z takiego związku nie wchodzi do rodziny i nie dziedziczą majątku w żadnym wypadku. Żona oraz jej kochanek mogą zostać zabici jedynie, gdy zostaną przyłapani w trakcie aktu seksualnego. Mąż może oddać wtedy wyłącznie po jednym strzale. Podczas zaślubin rodzice panny młodej dają w wianie amunicję, której mąż powinien użyć w przypadku, gdyby żona okazała się niewierna¹⁶. Ale z drugiej strony kobieta jest szanowana.

¹¹ T. Czekalski, *Albania w latach 1920–1924. Aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Katowice 1998, s. 20.

¹² *Ibidem*.

¹³ G.H. Trnavci, *The Albanian customary law and The Canon Of Lekë Dukagjini. A clash or synergy with modern law*, 2008, https://works.bepress.com/genç_trnavci/1/ [dostęp: 27.09.2019], s. 20.

¹⁴ T. Mangalakova, *The Kanun in present-day Albania, Kosovo, and Montenegro*, 2004, www.imir-bg.org/imir/reports/The_Kanun.pdf [dostęp: 1.10.2019], s. 6.

¹⁵ G.H. Trnavci, *The Albanian customary law and... , op. cit.*, s. 21.

¹⁶ *Ibidem*.

Szczególnie ważna jest sprawa jej honoru. Jest on w Kanunie chroniony – między innymi prowokowanie kobiety przez mężczyznę jest surowo wzbronione – za taki czyn grozi natychmiastowa egzekucja. Co do zasady dziewczynki czy młode kobiety są też wyłączone spośród potencjalnych ofiar krwawej zemsty.

Tradycyjna rodzina albańska jest patriarchalna, patrylokalna i patrylinearna. Osoba zarządzająca ma wiele praw i przywilejów, jednak musi dbać o interesy wszystkich członków rodziny, ochraniać ich, pilnować zwierząt i ziemi, dostarczać odzienia wszystkim, sędziować oraz kupować broń młodym mężczyznom. Opiekę nad dziećmi podczas nieobecności innych kobiet w domu sprawuje żona gospodarza lub inna starsza kobieta. Jednakże status kobiet jest znacznie niższy niż mężczyzn. Najważniejsze jest małżeństwo.

Jeśli chodzi o pozycję dziecka, o jego prawa względem przemocy, to wyraźnie należy zaznaczyć, że to ojciec ma prawo życia swojego syna – może go bić, a nawet zabić syna lub córkę. Gdy zabije, nie spada na niego ciężar zemsty. Sądząc po raportach Amnesty International¹⁷, przyzwolenie na zabójstwo dzieci oraz przemoc wobec kobiet istnieje w społeczeństwie albańskim do dziś. Trzeba jednak pamiętać, co jest powodem zabójstwa – zhańbienie, utrata honoru domu, ojca, a więc de facto przestępstwo, za które karą jest śmierć. Mąż nie ma prawa do życia żony – jeśli zabije, pomszczą ją jej ojciec lub bracia. Podobnie w sytuacji, gdy syn zabije matkę. Z drugiej strony obowiązkiem ojca jest zapewnienie dzieciom utrzymania oraz równy podział majątku (między synów, córki nie mają prawa do dziedziczenia). Żona-matka nie ma żadnych praw w stosunku do dzieci czy domu¹⁸.

Pomimo tego, że Kanun nadal nie został wykluczony całkowicie z życia Albańczyków, we współczesnej rodzinie albańskiej zachodzą pewne zmiany. Jest to powolny proces, który mógł nastąpić dzięki transformacji politycznej i otwarciu się na Europę. Rodzina, zwłaszcza w mieście, zaczyna być rodziną jednopokoleniową, w której mężczyźni i kobiety mają identyczne prawa zagwarantowane w Konstytucji.

W obecnej formie prawo zwyczajowe na terenach Albanii przetrwało w fundamentalnych zasadach Kanunu. Należy do nich przede wszystkim: prymat honoru ponad dobro jednostki, w drugiej kolejności obowiązek gościnności. To wszystko wiąże się nierozdzielnie z codziennym życiem rodziny, determinuje prawa dziecka i stosowanie przemocy. Albańska tradycyjna rodzina, której podstawowe zasady funkcjonowania zostały zawarte w Kanunie, miała rozwiązywać problemy dziecka. Jednak przemiany społeczno-polityczne, które nastąpiły po upadku wła-

¹⁷ Albania. *Przemoc wobec kobiet w rodzinie: „To nie jej wstyd”*, Amnesty International, raport EUR 11/002/2006, <https://www.amnesty.org/download/Documents/76000/eur110022006en.pdf> [dostęp: 5.01.2019].

¹⁸ K. Bielenin, *Zgodnie z Kanunem, czyli o prawie zwyczajowym w Albanii*, op. cit.

dzy komunistycznej, przyczyniły się do pojawienia nowych instytucji i rozwiązań dotyczących opieki nad dzieckiem i przestrzegania jego praw.

Istnieje także *besa* – w wolnym tłumaczeniu przysięga na honor, ale i gwarancja nietykalności. Te trzy elementy to podwaliny i sedno vendetty „krew za krew”. Przy tym zrozumieć należy, że vendetta nie jest swego rodzaju wyborem, według Kanunu to po prostu obowiązek napiętnowany oceną społeczną i presją ze strony całego rodu. W tym sensie „Hak pa mar, e barsh pa lacë” (Kto nie dokona vendetty, ten będzie na zawsze pozbawiony godności). Zatem jeśli jeden ród wyrządzi drugiemu krzywdę, jeśli ktoś zostanie zamordowany – wówczas na członków danego klanu spada hańba. Nie sposób jej zmazać i odzyskać honoru swego i rodziny jak tylko przez zabójstwo członka innego rodu. To starszyzna najczęściej wyznacza osobę, która takiej zemsty ma dokonać. Paradoksalne jest to, że w XXI wieku społeczeństwo albańskie ucieka się do takich rozwiązań. W pierwszym odruchu powinno się zawiadomić władze, organy ścigania, skierować sprawę na drogę sądową. Tutaj odchodzi się od tego na rzecz rodowej zemsty, na rzecz wydawałoby się irracjonalnych zachowań, przez które cierpią najmłodszy. W opinii Europejczyka jest to niedorzeczne, to działanie wbrew ustawodawstwu, wbrew prawu. Z drugiej strony społeczeństwo hołdujące tradycji także w Kanunie ma spisane zasady i reguluje wszystko, co wiąże się z prawem zemsty. To jak swego rodzaju rytuał, wszystko ma znaczenie, począwszy od osoby, która dokonuje zemsty, poprzez broń do tego użytą, sposób jej wykonania i szacunek należny ciału zmarłego. Co ciekawe, zemsta rodowa i zabójstwo to w Kanunie dwie różne rzeczy. Przede wszystkim honorowa zbrodnia nie może być anonimowa, członek rodu musi się do niej przyznać, obwieścić wszystkim, że zmazał hańbę ciążącą na klanie.

Po dokonaniu zemsty muszą być zachowane odpowiednie „procedury”. Przede wszystkim przedstawiciele starszyzny w wiosce proszą ofiarę o *besë* – swoistą gwarancję nietykalności dla osoby, która dokonała zemsty. Niemniej rodzina ofiary zgadza się na *besë*, w jej trakcie nie można zrobić krzywdy zabójcy, żeby nie okryć rodziny hańbą. To oznacza, że może on przyjść na pogrzeb swojej ofiary, stanąć przed jej krewnymi i wespół z nimi uczestniczyć w pogrzebie. *Besa* trwa tylko pewien czas, a potem vendetta zaczyna się na nowo¹⁹. Tego typu spory i nierozwiązane sprawy mogą trwać całe lata, wiele dzieci siedzi wówczas w domach-twierdzach i nie ma kontaktu z otoczeniem niemal przez całe życie.

Z powyższego wynika, że to honor jest głównym wyznacznikiem życia albańskiego społeczeństwa. W kodeksie Lekë Dukagjinięgo jest do tego wiele nawiązań. Warto zacytować choćby to, że w sytuacji, kiedy „człowiek zabije innego człowie-

¹⁹ J.B. Klakla, *Rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwach klanowych. Analiza porównawcza instytucji pochodzących z Albanii i świata arabskiego oraz zachodnich metod ADR*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych Miscellanea” 2014, 4, s. 58–60.

ka, męski członek rodziny zamordowanego zmuszony jest do dokonania zemsty”. Reguły dotyczące vendetty są ściśle określone: aby odzyskać dobre imię rodziny, mściciel musi zabić osobę, której status równy jest statusowi ofiary. W ten sposób jeśli nie może pozbawić życia mordercy, możliwe jest wybranie innej osoby z rodu. Wyłączeniu podlegają tu jednak kobiety i małoletnie dzieci, a także osoby chore. Co ciekawe, nie można też skrzywdzić osoby, która prosi o gościnność. Miejsce wyboru zemsty jest także określone. Świątynia to tzw. ziemia święta, a i dom rodziny osoby, nad którą wisi zemsta, jest z tego wyłączony.

Vendetta a prawa dziecka

Prawa dziecka, prawo do nietykalności, do bezpieczeństwa jest zatem w tym przypadku zagrożone. Zawarte w albańskim Kanunie zasady decydują o życiu i śmierci najmłodszych, zagrażają bezpieczeństwu dziecka i jego podmiotowym prawom. Co prawda wymienić można szeroki wachlarz działań podejmowanych w takiej sytuacji i inicjatyw, które zmierzają do pomocy dzieciom potrzebującym opieki wtedy, gdy rodzina nie jest w stanie zapewnić im tej opieki; są to: podniesienie ich umiejętności zawodowych, społecznych, pomoc w nauce, a przede wszystkim tworzenie jedności wśród zróżnicowanej pod wieloma względami społeczności lokalnej. Niemniej nadal aktualne, a może właściwiej byłoby powiedzieć obligatoryjne, jest propagowanie w społeczeństwie albańskim wychowania bez przemocy.

Współcześnie rodziny starają się mediować w sprawach vendetty. Swoją funkcję pełnią w tym przypadku pośrednicy, czyli swego rodzaju „sąd dobrych ludzi”. W jego skład wchodzi przedstawiciele rodów wyłączeni z konfliktu. Płeć mediatora nie ma tu znaczenia, przy czym najczęściej są to mężczyźni. Spotkania takie mają na celu dokładne zbadanie sprawy, a w sytuacji, kiedy spory ciągną się latami, pośrednicy mają za zadanie ocenić, czy oba skonfliktowane rody wypełniły już nakazy honoru. Pozytywny jest tu fakt, że częściej w ostatnich latach zachodzi sytuacja, w której „sąd dobrych ludzi” decyduje o zamianie zemsty krwawej na inną formę odkupienia honoru. Zamiana jednak nie może mieć formy finansowej. Oznacza to, że „krwi nie można spłacić grzywną”. Niemniej zdarza się też obecnie, szczególnie w ubogich rodach, że czasami śmierć bliskiej osoby jest rekompensowana w formie materialnej. Niestety też coraz częściej tzw. pośrednicy zaczynają zarabiać na uczestnictwie w „sądach dobrych ludzi”. Zasady Kanunu są też naginane, kiedy do gry wkraczają mściciele – nie zwracają oni uwagi na prawo zakazujące krzywdzenia słabszych, krzywdzenia dzieci i kobiet. Honor w tym przypadku zdecydowanie traci swoje znaczenie²⁰.

²⁰ M. Dhimgjoka, *Blood feuds spreading violence*, „The Milwaukee Journal Sentinel”, 26.05.2002.

Podczas uroczystego spotkania z zainteresowanymi rodzinami następuje przysięga, uroczysta *besa* dająca gwarancję nietykalności. Zatem nie jest to tylko krótki czas po zabójstwie jednego z członków rodu, ale ma też szersze znaczenie. W literaturze przedmiotu bowiem *besa* jako jeden z fundamentów Kanunu oznacza także „przrzeczenie”, „lojalność”, „zaufanie”²¹. Obok zamiany krwawej zemsty możliwe jest także jej czasowe wstrzymanie, czy raczej zawieszenie. Powodem takiej sytuacji może być na przykład rodzinna uroczystość, jakiegoś ważne święto. W takich sytuacjach swoją rolę także spełniają pośrednicy.

Ochrona praw dziecka we współczesnej Albanii

Na tej podstawie można wnioskować, że społeczność albańska chce się powoli zmieniać, nie jest to jednak sprawa prosta. Kultura i zwyczaj są tak zakorzenione, że osobę, która chce zatrzymać zemstę w swojej rodzinie, po prostu się piętnuje. Przykłady można tu mnożyć. Przede wszystkim „osobie, która nie pomściła krwi, podaje się na przykład lewą rękę zamiast prawej przy powitaniu, a kawę podaje się pod kolanem”²². Akty prawne przyjmowane przez rządzących wychodzą naprzeciw prawom człowieka i piętnują zachowania motywowane vendettą. W Konstytucji Republiki Albanii uchwalonej 21 października 1998 roku zagwarantowano, iż podstawowe prawa i wolności człowieka są niepodzielne, niezbywalne i nienaruszalne i stanowią fundament całego porządku prawnego²³, oraz że wszyscy są równi wobec prawa i nikt nie może być poddawany bezprawnej dyskryminacji z powodu płci, rasy, religii, przynależności etnicznej, języka, przekonań politycznych, religijnych i filozoficznych, położenia ekonomicznego i społecznego, wykształcenia i pochodzenia rodzinnego²⁴. W Konstytucji zawarto również najważniejsze regulacje dotyczące ochrony praw dziecka. W artykule 53 ust. 2 zapisano, iż małżeństwo i rodzina korzystają ze szczególnej ochrony ze strony państwa²⁵, a w artykule 54 podkreślono, że dzieci, młodzież, kobiety w ciąży i młode matki podlegają szczególnej ochronie ze strony państwa. Dzieciom pozamałżeńskim przysługują równe prawa z dziećmi urodzonymi w związku małżeńskim oraz każdemu dziecku przysługuje prawo do ochrony przed przemocą, złym traktowaniem, wyzyskiem i wykorzystywaniem do pracy, szczególnie przed osiągnięciem minimalnego wie-

²¹ B. Doll, *The relationship between the clan system...*, *op. cit.*, s. 148.

²² J. Śladkowski, *Albański kanon zemsty*, „Polityka”, 14 grudnia, 1996, http://niniwa22.cba.pl/albanski_kanon_zemsty.htm (dostęp: 14.04.2026).

²³ *K Konstytucja Republiki Albanii uchwalona w dniu 21 października 1998 r.*, przeł. D. Horodyska, E. Lloha, Warszawa 2001, art. 15.

²⁴ *Ibidem*, art. 18.

²⁵ *Ibidem*, art. 53, ust. 2.

ku zatrudnienia, które mogą zaszkodzić jego zdrowiu lub moralności albo zagrozić jego życiu i normalnemu rozwojowi²⁶.

Albania jest ponadto stroną Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Uznanie jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 1995 roku umożliwiło składanie skarg przeciwko Albanii do Trybunału Sprawiedliwości. Trybunał nie może nakazać zmiany prawa, może jedynie wydać decyzję oraz zalecenia, jak dane państwo może postąpić. Nadzór nad tym przekazywany jest Komitetowi Ministrów, który jest organem Rady Europy. Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji (art. 35 Konwencji, paragraf 1)²⁷.

W praktyce jednak nadal albańska vendetta istnieje, dotyczy szczególnie północnych, górzystych regionów kraju. Na uwagę zasługuje szczególnie miasto Szkodra, gdzie jak wynika z danych źródłowych, ucieka wiele osób przed zemstą rodową²⁸.

Organizacje pozarządowe i propagujące przestrzeganie praw człowieka – praw dziecka – starają się choć w małym stopniu naprawić sytuację. Często jest to wizyta od drzwi do drzwi i rozmowa z rodzinami, wielogodzinne tłumaczenie, przedstawianie argumentów i tym podobne. Jedną z najbardziej zaangażowanych organizacji jest Caritas Albania z własnym projektem *Wendeta*. Do akcji przyłącza się także Ambasada Stanów Zjednoczonych, organizacje religijne i te broniące praw dzieci. Albania jest jednym z krajów, w którym UNICEF podjęło akcję pt. „Ochrona dzieci przed przemocą w Europie Południowo-Wschodniej”. Jej celem jest zwrócenie szczególnej uwagi i pomoc w przezwyciężaniu zjawiska przemocy w życiu dzieci. Inicjatywa ta ma na celu wzmocnienie potencjału partnerów społeczeństwa obywatelskiego w zakresie niezależnego monitorowania naruszeń praw dziecka, w szczególności w celu zwalczania przemocy wobec dzieci, wzmocnienie partnerstwa między organizacjami społeczeństwa obywatelskiego i decydentami państwowymi w celu lepszego funkcjonowania systemu usług publicznych w zakresie identyfikacji, zgłaszania i przekazywania spraw dotyczących przemocy wobec dzieci. W Albanii są realizowane dwa kluczowe cele dotyczące ochrony dzieci przed przemocą, a mianowicie ułatwienie interakcji organizacji społeczeństwa obywatelskiego z decydentami na poziomie polityki, łącznie z opracowaniem wytycznych dla parlamentarzystów oraz ustanowienie mechanizmów ułatwiających wykrywanie przemocy wobec

²⁶ *Ibidem*, art. 54.

²⁷ A. Puto, *Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut në përfaqje me Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë*, Tiranë 2010, s. 10–14.

²⁸ J.B. Klakla, *Rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwach klanowych...*, *op. cit.*, s. 58–60.

dzieci i uruchomienie krajowej linii poradnictwa dla dzieci w Albanii. Ułatwienie interakcji organizacji społeczeństwa obywatelskiego z decydentami na poziomie kształtowania polityki zostanie osiągnięte poprzez stworzenie nieformalnej grupy zwanej Klubem Parlamentarzystów ds. Dzieci. Organ ten będzie miał pierwszeństwo nie tylko do aktywnego dialogu z Parlamentem, ale jednocześnie do wykorzystania swojej roli jako proaktywnego narzędzia w kwestiach związanych z prawami dziecka lub przemocą wobec dzieci²⁹.

Podsumowanie

Państwo po przemianach społecznych i politycznych nadal nie wypracowało odpowiednich regulacji prawnych dotyczących skutecznego ochraniań dzieci przed negatywnymi zjawiskami, a już wypracowane nie spełniają pokładanych w nich oczekiwań. Nadal istnieje bardzo mało wyspecjalizowanych instytucji rządowych, których zadaniem byłaby opieka nad dziećmi i ich ochrona, a te istniejące oferują pomoc bardzo małej liczbie potrzebujących dzieci³⁰.

Zmiany polityczne, ekonomiczne, gospodarcze i prawne w Albanii ujawniły ukrywane do tej pory problemy społeczne, socjalne i opiekuńcze. Problemy te istniały od zawsze, jednak państwo nie przejawiało większego zainteresowania nimi, gdyż to rodzina według zasad Kanunu miała rozwiązywać wszelkie problemy rodziny. Gwałtowne zmiany ukazały jednak, że skala problemu jest znacznie większa i brakuje uregulowań prawnych i instytucjonalnych, które pomogłyby rozwiązać ujawnione problemy.

Bibliografia

Albania. Przemoc wobec kobiet w rodzinie: „To nie jej wstyd”, Amnesty International, raport EUR 11/002/2006, <https://www.amnesty.org/download/Documents/76000/eur110022006en.pdf> [dostęp: 5.01.2019].

²⁹ *Mbrojtja e femijëve NGA DHUNA*, http://www.crca.al/sq/mbrojta-e-femijeve-nga-dhuna?fbclid=IwAR2YQwS17UgAWEnuaaQZjH2-SdzOfQplGLGu2GXbrlQeUI1U_FmltNaPirM [dostęp: 30.10.2018].

³⁰ Według szacunkowych danych UNICEF w 2010 roku w Albanii 5% dzieci w wieku od 5 do 17 lat była wykorzystywana do pracy; w latach 2008–2009 aż 77% dzieci w wieku od 1 roku do 14 lat doświadczyło przemocy fizycznej bądź psychicznej w ciągu miesiąca; w 2005 roku tylko 40% dzieci było objętych edukacją wczesnoszkolną, w 2005 roku aż 13% dzieci nie pozostawało pod odpowiednią opieką rodziców/opiekunów; szacuje się, że w 2018 roku do lipca wśród dzieci w wieku od 15 do 19 lat będzie 20 nowych przypadków zakażenia wirusem HIV. UNICEF, *Albania*, <https://data.unicef.org/country/alb/#> [dostęp: 5.01.2019].

- Bielenin K., *Zgodnie z Kanunem, czyli o prawie zwyczajowym w Albanii*, <http://etnologia.pl/europa/teksty/zgodnie-z-kanunem-prawo-zwyczajowe-w-albanii.php> [dostęp: 5.01.2019].
- Czekalski T., *Albania w latach 1920–1924. Aparat państwowy i jego funkcjonowanie*, Katowice 1998.
- Dhimgjoka M., *Blood feuds spreading violence*, „The Milwaukee Journal Sentinel”, 26.05.2002.
- Doll B., *The relationship between the clan system and other institutions in Northern Albania*, „Journal of Southeast European & Black Sea Studies” 2003, 3(2), s. 147–167.
- Kanun i Lekë Dukagjinit. The Code of Lekë Dukagjini*, oprac. S. Gjeçov, przeł. i wstęp L. Fox, New York 1989.
- Klakla J.B., *Rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwach klanowych. Analiza porównawcza instytucji pochodzących z Albanii i świata arabskiego oraz zachodnich metod ADR*, „Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych Miscellanea” 2014, 4, s. 57–66.
- Konstytucja Republiki Albanii uchwalona w dniu 21 października 1998 r.*, przeł. D. Horodyska, E. Lloha, Warszawa 2001.
- Mangalakova T., *The Kanun in present-day Albania, Kosovo, and Montenegro*, 2004, www.imir-bg.org/imir/reports/The_Kanun.pdf [dostęp: 1.10.2019].
- Mbrojtja e fëmijëve NGA DHUNA*, http://www.crca.al/sq/mbrojtja-e-femijeve-nga-dhuna?fbclid=IwAR2YQwS17UgAWEnuaaQZjH2-SdzOfQplGLGu2GXbriQeUI1U_FmltNaPirM [dostęp: 30.10.2018].
- Puto A., *Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut në përqasje me Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë*, Tiranë 2010.
- Resta P., *Pensare il sangue. La vendetta nella cultura albanese*, Rzym 2003.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1981.
- Śladkowski J., *Albański kanon zemsty*, „Polityka”, 14 grudnia, 1996, http://niniwa22.cba.pl/albanski_kanon_zemsty.htm (dostęp: 14.04.2026).
- Trnavci G.H., *The Albanian customary law and The Canon Of Lekë Dukagjini. A clash or synergy with modern law*, 2008, https://works.bepress.com/genc_trnavci/1/ [dostęp: 27.09.2019].
- UNICEF, *Albania*, <https://data.unicef.org/country/alb/#> [dostęp: 5.01.2019].
- Vlahović P., *Kultura ludowa Serbii*, przeł. J. Moroń, Z. Oczkowska, Kraków 1991.
- Wróbel M., *Prawo zwyczajowe w krajach systemu prawa stanowionego w Europie – wybrane przykłady relacji z prawem oficjalnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, (22), s. 55–76.